

Et andet friluftsliv og en alternativ biologi

– om abeforskning, spejldervæsen og woodcraft-folk

Af Henning Eichberg

Faben, sandsynligvis Flos ældste søn, var forkrøblet gennem polioepidemien i 1966 og fik en arm lammet. Hans yngre bror Figan udnyttede situationens chance, udfordrede ham og blev dominerende. De næste par år havde de to meget lidt med hinanden at gøre, men fra 1970 rykkede de mere og mere sammen og støttede hinanden. På trods af hans paralyserede højre arm lærte Faben sig sæverdige skinangreber med begge fødder. Når Figan nu demonstrerede sin status overfor rivaliserende hanner, tilsluttede Faben sig næsten altid og hjalp sin bror. Faktisk var det Faben, der hjalp Figan til at opnå hans alfa-position.

Faben var meget aktiv i konflikterne mellem de forskellige fællesskaber og deltog i flere angreb imod enkelte Kahama-folk. Han forsvandt i 1975. Rask, da han sidst blev set, kan han selv være blevet et offer for voldsomhederne mellem stammerne.

Dette er én blandt flere abebiografier, som indleder Jane Lawick-Goodalls bog om chimpanserne ved Gombe.¹ Livshistorien er ikke kun oplysende som belæg for, at en sundheds-, krigs- og »idræts«-biografi også er mulig for et dyrs vedkommende. Den kan læses mere radikalt: Dyrebiografien er en vigtig del af biologisk viden. Hvis dy-

rets biografi er kommet for at blive, kan dette betragtes som en slags videnskabelig revolution.

Abebiografier som indledning til en forskningsfortælling kan ganske vist betragtes som en narrativ »trick«. Men der ligger mere i fortællingen. Hvis man tager den biografiske dimension i livets proces alvorligt, kan en biologisk viden, som går uden om enkelte dyrs livshistorier, ikke længere accepteres som tilstrækkelig. Lige som en humanvidenskab, der ikke refererer til menneskers konkrete biografier, er reduktionistisk på en useriøs måde.

Den biografiske *turn* ville i sin konsekvens betyde et grundlæggende metode-skift i de naturvidenskaber, der forholder sig til livet.

Abens livshistorie – mod en naturvidenskabelig revolution?

Jane Lawick-Goodall begyndte i starten af 1960'erne med at studere chimpanser i den fri natur. Fra omkring 1962 kom dyrene til hendes lejr, og siden udviklede der sig en intens kommunikation mellem forskeren – og snart flere andre forskere – og dyrene. Tidligere punktuelle iagttagelser om abernes tekniske evner og redskaber kunne nu præciseres. Man blev klogere angående

dyrenes trommepraksis, sang og dans – chimpansernes »idræt«(?).² Og helt nye og sensationelle sammenhænge blev opdaget: bl.a. at chimpanserne kan føre krig mellem deres stammer, og at de kender til kannibalisme.

Da Goodall i 1986 opsummerede et kvart århundredes forskning i et stort oversigtsværk, indledte hun det med en række af abebiografier »*Who is who – a series of life histories*«. Biografierne satte bogstaveligt og visuelt – i form af portrætfotografier – ansigt på de ellers mere strukturelle analyser.

David Greybeard fx var en ældre, rangmæssigt højtplaceret herre, da han kom i kontakt med forskeren. Han oplyste som en af de første Goodall om en del abekunnen og abe-adfærd, blandt andet om at spise kød og at bruge værktøj. Det kan betragtes som en verdenshistorisk innovation, at en frit levende abe først tolererede og herefter videreudviklede den personlige kontakt med et (vestligt) menneske ude i urskoven. Forskeren blev dybt berørt af den flerårige forbindelse med David Greybeard.

Mit egen forhold til David var unikt – og det vil aldrig kunne gentage sig. (...) Da David forsvandt under en pneumonia-epidemi i 1968, sørgede jeg over ham, som jeg aldrig før eller siden har sørget over en chimpanse.

En anden historie måtte fortælles om Gilka. Gilka var et barn, da hun mødte forskeren for første gang i begyndelsen af tresserne. Hun var specielt attraktiv og særlig aktiv i gruppesammenhæng, især sammen med kønsmodne hanner. Hun »*dansede pirouetter, slog kolbøtter og sprang op til den ene efter den anden for at udfordre dem til leg*«. Men i en polioepidemi i 1966

blev Gilka delvis forkrøblet, og to år senere begyndte en fungus at forvanske hendes skønne ansigt. Måske på grund af seksuelle problemer med sine stammes hanner gik hun med en udbryderstamme sydpå, hvorfra hun i 1973 vendte gravid tilbage. Hendes barn og senere to følgende børn blev imidlertid ofre for hunnen Passions kannibalisme. Gilka levede senere sammen med to andre barnløse hunner, men blev også støttet af sin bror Evered.

Passion, kannibalen, levede sammen med sin sent udviklede datter Pom, som var født i 1965. Passion blev berygtet, da hun i 1974/75 pludselig begyndte at tage nyfødte chimpansebørn væk fra deres mødre, dræbte og åd dem. Tre babyer blev med sikkerhed hendes ofre, desuden sandsynligvis syv flere. På grund af Passions asocialitet levede hun nu mestendels tilbagetrukket blandt sine umiddelbare slægtninge og døde i 1982.

I forhold til den tidligere biologiske viden om aberne er sådanne iagttagelser revolutionære. De vælter alle mulige primitive antagelser om dyrenes »væsen«, sociologi og psykologi – og dermed om forskellen mellem menneske og dyr.

Det har også konsekvenser for forskningen i idræt og bevægelseskultur. Teorien om, hvad idræt, leg og dans er for noget, må tænkes helt forfra.³

Biografi og samtale med dyret

At skrive abernes biografi er ikke kun et nyt område, som bare kan passes ind i den eksisterende forskning, og som supplerer forskningens traditionelle metoder. Det indeholder en metodekritisk pointe: Hvad er det overhovedet for en viden, som man kan få ud af at dissekere abelig – tusindvis, om man så vil – eller at iagttage abernes reducerede og fremmedgjorte reaktioner under

laboratorieforhold uden at kende et eneste dyrs livsforløb? Hvad betyder en rent klassifikatorisk eller statistisk viden om abelivets marginale sider, som træder frem i det traditionelle dyreeksperiment?

Endog ud fra en rent naturvidenskabelig-»funktionalistisk« synsvinkel viser det sig, at hele fundamentet af viden om chimpansen hidtil har manglet. Kun på grundlag af abernes reale liv – deres sociale vekselvirkninger, deres bevægelsespraksis, deres tekniske kunnen, deres økologiske kredsløb – kan vores viden om deres anatomi, fysiologi og laboratoriereaktioner give mening.

Dette stiller spørgsmål ved naturvidenskabens etablerede metoder. Til en chimpanses biografi kommer man kun gennem umiddelbar kontakt med ham eller hende. Kontakt forudsætter iagttagelse fra nært hold – altså en slags dialog. Dette gælder blandt dyrene ikke kun for chimpanser, skønt »samtalen« med dem for mennesket er mindst vanskelig. Men det gælder principielt også andre aber – og hunde, rovdyr, frøer og insekter? Menneskets viden om dem er smal og snæver, så længe enkelte dyrs biografier ikke er rekonstrueret og nedskrevet. Men hvordan når man frem til dem?

Her ligger store udfordringer og chancer for unge generationer af biologer. De kan – måske motiveret af kampagner som »*Jugend forscht*« (»Ungdom forsker«, en tysk kampagne) – bringe mere relevante resultater frem i lyset end hele generationer af kadaver-forskere.

Biografien som perspektiv er imidlertid ikke begrænset til mennesket og dyret. Også et træ har en biografi af vækst, forfald og død, og uden en plantes konkrete livshistorie kan man næppe tænke sig at beskrive og forstå plantens økologiske kredsløb, dens vekselvirkning og stofskif-

te med miljøet. Måske er vi endda nødt til at erkende, at en »ting« som jorden eller et økosystem har en biografi, en historie, som skal rekonstrueres som sådan, hvis man ønsker oplysning om naturens processer.

I hvert fald kan det i fremtiden ikke længere give mening at adskille naturvidenskabelige metoder – som »eksakte«, »analytiske«, »empiriske« – fra humanistisk-samfundsvidenskabelige: som »bløde«, dialogiske, fortolkende. Dermed er der skabt nye præmisser for den klassiske debat om »de to kulturer«, som blomstrede i 1950/60'erne.⁴ Biografien ligger tværs over kløften. Uden biografisk viden er der ingen seriøs naturvidenskab.

Spejdere og Woodcraft Indians

Ud fra denne metoderevolution, som biografien godt kan betyde for naturvidenskab, må også naturens litteraturhistorie ses med nye øjne. Det er i sig selv ikke helt nyt, at man skriver et dyrs livshistorie. Men i lang tid blev dyrehistorier betragtet – og nedvurderet – som populærvidenskabelig fiktion og »bare noget for børn«.

En af de i sin tid mest populære dyrebiografer var den amerikanske forfatter Ernest Thompson Seton (1860-1946).⁵ Han blev verdenskendt gennem bøger og fortællinger om enkelte dyr fra den amerikanske prærie. Seton skrev om ulven fra Winnipeg, bjørnen fra Tallac og Sandhøjhjorten, om en kat, en due, en vildkat, en hare, en hund, et rensdyr, om gråegeret Bannertail, om grizzly'en Wahn, hundulven Wosca og en arktisk sølvæv. Forfatterens bøger bar titler som: »*Wild Animals I Have Known*« og »*Life Histories of Northern Animals*«, »*The Biography of a*

Grizzly« og »*Lives of the Hunted*«. Dette viste både den biografiske kerne og det dialogiske element i Setons værk, som ellers ikke kunne regnes til den videnskabelige, men snarere til den kunstnerisk fortællende genre. Setons bøger udkom på mange sprog, også på dansk.⁶

Af videnskaben blev Setons skrifter ikke anerkendt. Set gennem videnskabens briller faldt dyrefortællingerne snarere under det litterære eller underholdningsmæssige. Som ungdoms- og eventyrfortællinger var de, scientistisk set, useriøse. At Setons dyrebiografier faktisk indeholdt et udkast til en alternativ biologi, blev næppe erkendt. Det måtte først Lawick-Goodalls abebiografier belære os om.

Dyrebiografiers alternative kerne træder tydeligere frem, når man ser Setons forfatterskab i sammenhæng med hans »idrætslige« engagement. Setons litterære forsøg var nemlig forbundet med en ny praksis i natur- og friluftsliv. Det var den samme Ernest Thompson Seton, der startede spejderbevægelsen som en ungdomsbevægelse for *outdoor scouting*.⁷ Alligevel blev han »glemte« af spejderhistorien.

Spejderbevægelsen startede faktisk i 1900 ved at Seton oprettede en drengegruppe, som betegnede som *Woodcraft Indians*.⁸ For det voksende antal af sådanne »indianer«-grupper skrev han i 1902 en serie artikler, som i de følgende år samlede i håndbogen »*The Birch Bark Role of the Woodcraft Indians*«. Setons *outdoor* praksis, som var inspireret af Robin Hood og Tecumseh, indeholdt den type af naturoplevelse og bevægelsesaktiviteter, som senere udgjorde det mest innovative ved spejderidrætten – naturobservation og konkurrencer i det grønne, selvorganisering i »stammer«, lejrliv, samling omkring bålet og selvbestemt valg af »høvdinge«.

Sammenhængen mellem woodcraft-be-

vægelsen og spejderbevægelsen *Boy Scouts*, som blev stiftet lidt senere, var kompleks. Den engelske officer Lord Robert Baden-Powell (1857-1941) havde brugt – eller misbrugt – drenge til militært formål i den sydafrikanske boerkrig 1899-1902. På basis heraf udviklede han sine ideer om et friluftorienteret ungdomsarbejde, som skulle videreføre, men samtidig forny det, som den engelske *Boys« Brigade* (en model for det danske FDF) gennemførte med eksercitsagtige drengeøvelser og patriotisk-kristen indoktrinering – men hvordan? I sin søgen efter dette mødte Baden-Powell i 1906 Seton og fik amerikanerens bog *Birch Bark Role* i hånden. Woodcraft-forfatteren gav generalen væsentlige inspirationer til at lave om på sine tidligere halvmilitaristiske forestillinger om drengeopdragelsen. I 1908 stiftede Baden-Powell sammen med Seton spejderkorpset *Boy Scouts*. Seton blev spejdernes amerikanske leder, mens Baden-Powell ledede den europæiske afdeling.

Mens Seton forbandt woodcraft-livet med kærlighed til naturen, med indianske ritualer og kulturkritik, udviklede Baden-Powell imidlertid spejderidrætten mere i den sportslige og halvmilitære retning. Spejdervæsenet blev noget med parader og konkurrencer, med rangorden, krigslege og borgerlig disciplinering. Dette førte til et brud i 1915, da Seton forlod spejderne og vendte tilbage til den selvstændige *Woodcraft League*.

Siden spillede woodcraft-bevægelsen en underordnet rolle i og omkring den internationale spejderbevægelse.¹⁰ Woodcraft indgik i spejdernes liv som et begreb for et bestemt *skill*. Woodcraft betegner her den del af spejderpraksis, der har med liv og orientering i vildmarken at gøre, med det at lytte til dyr, at kende til planter, at »læse« landskabet og at gøre tingene med egen hånd.

Men der lå mere i woodcraft. Dette opdagede spejdere på forskellige tidspunkter og i forskellige lande. De bragte spejdervæsenets indre modsigelser til udtryk og gik som organiserede grupper væk fra den baden-powellske korpsdannelse. Som selvstændige woodcraft-spejdere fokuserede de på spejdervæsenets mere livsreformerske, politiske eller spirituelle indhold.¹¹

Europas egenstændige woodcraft-organiseringer begyndte i England i 1916 med Ernest Westlakes *Order of the Woodcraft Chivalry*, som drejede i en pacifistisk og idealistisk-spirituel retning. I 1920 fulgte John Hargraves woodcraftbevægelse *Kibo Kift*, hvis livsreformsanstrengelser efterhånden blev politisk-sekteriske og – som »grønskjorter« – antog halvfascistiske former.¹² Mens de to bevægelser forsvandt i tidens løb, overlevede den tredje *Woodcraft Folk* fra 1925. Den udviklede sig til en socialistisk ungdomsbewægelse. Organisationen *Woodcraft Folk* eksisterer endnu i dag som den engelske del af *International Falcon Movement (Socialist Educational International)*, hvor fra dansk side *DUI-Leg og Virke* er medlem.¹³

Woodcraft udbredte sig også i ikke-engelsksprogede lande og indgik dér i sammenhæng med lignende ungdomskulturelle strømninger. Fx udfoldede der sig i mellemkrigstiden en selvstændig woodcraft-liga i Tjekkoslavakiet. Den blev i årtier undertrykt af det kommunistiske styre, men overlevede i undergrunden. Efter murens fald blomstrede den tjekkiske woodcraft-liga op igen og forbandt elementer fra spejderliv, indianerromantik og new-age-spiritualitet.¹⁴

I Tyskland dannede unge efter første verdenskrig bevægelsen *Neupfadfinder*. »Nyspejderne« forenede traditioner fra den tyske ungdomsbewægelse *Wandervogel* og fra

middelalderromantikken med woodcraft, hvis skrifter de oversatte til tysk.¹⁵ Også *Deutsche Freischar* havde woodcraft-forbindelser. Denne mere politiske – men tværpolitiske – fløj af ungdomsbewægelsen oprettede en folkehøjskole, Boberhaus i Schlesien, som var inspireret af den grundtvigske højskole. Socialistiske kulturfolk og jødiske intellektuelle fra Breslau mødtes her med nationalistiske unge. Og så udviklede man en særegen aktivitetsprofil: Højskolens elever tog på vandretur til Balkan, besøgte tjekkiske og andre østeuropæiske woodcraft-folk og dannede dermed noget, der lignede en »rejsende højskole«.¹⁶

Den »naturlige« indianer og den »naturlige« soldat

I Danmark er det svært at spore direkte referencer til eller forbindelser med woodcraft, men det ville være oplysende at kigge nærmere efter. Her var det snarere den tyske ungdomsbewægelse *Wandervogel* på den ene side og norske friluftstraditioner på den anden, der påvirkede. Men lige som *scout*-bevægelsen havde en sammensat oprindelse – med Seton og Baden-Powell – havde også den danske spejderbevægelse et dobbelt udgangspunkt. Den manifesterede sig i samspillet og modsætningen mellem to »faderfigurer«.¹⁷

Den ene af spejderbevægelsens grundlæggere i Danmark var Cay Lembcke. Han var officer hos gardehusarerne og inspireret af britisk *scouting* såvel som amerikansk *camping* og automobilisme. På dette grundlag udviklede han et lejrlev med vagt og vagtkommandør, flag-ceremoniel, gymnastik på kommando og felttjeneste-øvelser. I 1916-1923 fungerede Lembcke som dansk spejderchef. Senere helligede han sig en forretning med camping-udstyr. Po-

litisk vendte han sig – efter en kort periode hos Det Radikale Venstre – en Mussolini-inspireret partipolitik i små fascistiske foreninger. I 1930 grundlagte Lembcke det nazistiske DNSAP og blev dets første leder indtil 1933, da den monokelbærende, besynderlige ritmester blev væltet ved et internt kup.¹⁸

Spejderbevægelsens anden grundlægger, Hans Hartvig-Møller, var skolebestyrer og reformpædagog. Han blev inspireret af engelsk reformpædagogik og af den tyske og østrigske vandrefugle-bevægelse. Hartvig-Møller prioriterede det civilt opdragende, folkeromantiske og æstetiske i friluftslivet og grundlagde desuden søspejderne.¹⁹

De to personligheder repræsenterede to forskellige tilløb til natur- og friluftsliv og spejdervæsen både som idé og som praksis.

Der stikker et vældigt stykke af en indianer i enhver dreng, trangen til at opleve naturen. Og netop her sætter spejdersporten ind for at give drengen en chance til at opleve noget af alt dette, gennem sporten give ham en modvægt mod meget af det i en stor bys kultur, der er unaturligt og hæmmende for hans naturlige udvikling... I det daglige, i det smaa vil denne følelse af forbundsfællesskab med naturen bl.a. føre til, at spejderbevægelsen søger at fremkalde respekt for naturen, ytrende sig i, at man ikke sviner den til eller ødelægger den, hvor det kan undgaas. Kærlighed til naturen vil altid føre til beskyttelse af naturen.²⁰

Sådan skrev i 1920'erne Hilmar Ødum, som senere blev formand for lejrudvalget af Dansk Naturfredningsforening. Friluftslivet lånte her sit menneskebillede fra indianeren – det minder om Setons woodcraft. Og på den anden side:

For en Soldat eksisterer der ingen skønnere Tid paa Aaret end Manøvretiden... Naar Træerne staar klædt til hele Efteraarets Farvepragt, naar Vinden susser i Kronerne og dækker Skovbunden med gulnede Blade – saa er Rekruttiden forbi – saa begynder først Soldatens rigtige Liv... Jeg vil driste mig til den Paastand, at alle Drengene er fødte Soldater – at de i ethvert Fald til at begynde med er besjælet af de rette krigeriske Instinkter... Kamplege er, om man vil, en Slags Manøvre med Drengene.²¹

Med disse ord markerede Det danske Spejderkorps' leder Cay Lembcke spejdernes menneskebillede. Her var det soldaten, der blev fremstillet som rollemodellen for spejderdrengen.

Naturen, sådan viste det sig fra starten af spejderbevægelsen, var ikke en enhed. Forskellige praksismodeller stødte sammen. At lege soldat i naturen var noget andet end at lege indianer i naturen. Krig i naturen dannede et andet billede for spejderdrengen – og hvad med pigen? – end fred med naturen. Naturen som et felt for *action*, kamp og konkurrence stod i et spændingsforhold til naturen som noget, der burde opleves og beskyttes. Begge billeder var ganske vist forenet i en fælles modsætning: imod »det unaturlige« i det moderne liv, som den »naturlige« soldat hhv. indianer kontrasterede imod. Men vel at mærke, først og fremmest som et billede for spejderdrengen – som indianerdreng eller soldaterdreng – ikke for pigen. Naturen viste sig som et felt for kompleks forskelsdannelse og kulturelt sammenstød.

Spejdervæsenet har i sin dyrkelse af Baden-Powell som fører og »grundlægger« altid tenderet mod at formindske eller helt fortie Setons og woodcraft-bevægelsens betydning.²² Det danske spejderleksikon

udelukkede både Seton og Lembcke fra sin historiefremstilling og gjorde dermed både den »indiansk« kulturkritiske og den »soldatisk« præfascistiske del af spejderbevægelsen usynlig.²³ Den slags udrensning er ikke kun et spørgsmål om historisk sandhed hhv. usandhed. Det har en indholdsmæssig side. Historieforfalskningen spærre synet på spejdervæsenets mangfoldige rødder og blokerer dermed den nødvendige selvforklaring om natur- og friluftslivets mangfoldige indhold.

Problemer af lignende art er ikke kun kendt fra spejderne. Den olympiske sport med dens dyrkelse af Coubertin er ude i lignende problemer.²⁴ Historieskrivningen er ofte fristet til at trække en »korrekt« linie fra, »hvordan det hele begyndte«, til nuet. Historismens koncept, »hvordan det er blevet til«, indeholder en tendens til at strømline forløbet – til en implicit retfærdiggørelse af det bestående. Derimod bliver historien levende ved at levere materiale om alternativer. Historie som et felt for sammenstød og uforventede forandringer sætter »normaliteten« og selvfølgelighederne af samfundsmæssig praksis i relief.

Krig og fred i naturen – naturbeherskelse og samtale

Der findes altså en sammenhæng mellem de tre områder: natur- og idrætspraksis, naturopfattelse og naturvidenskabelig metode. I bevægelsespraksis stod scout-sport og woodcraft-bevægelse overfor hinanden. Mens den førstnævnte var disciplinerende og statstro, var den anden frigørende og kulturkritisk med spirituelle og socialistiske undertoner. I naturopfattelsen skiltes vejene mellem krig i naturen og fred med naturen.

På naturvidenskabens metodeplan kan

kontrasten ses bekræftet ved sammenhæng mellem scouting og darwinisme.²⁵ Baden-Powells far, Baden Powell (1796-1860), var professor i geometri og geografi og fremtrådte som overbevist darwinist. Han blev offentligt kendt ved sit engagement på linie med Darwins »*Origin of Species*«. Socialdarwinismen og scouting kunne godt tænkes i sammenhæng. Naturen blev set som et felt for kampen om »de bedstes overlevelse«, for *survival of the fittest* – og spejderarbejdet kvalificerede til denne kamp. I spejdervæsenets natursyn skiltes dermed vejene mellem en evolutionistisk klassifikation af naturen som »materiale« og en biografisk forståelse af naturen som »den anden« i en dialogsituation. Modsætningen stod mellem at gøre naturen til genstand, til ting og objekt, til et »det« – og at behandle naturen som samtalepartner, som et »du«.²⁶ Friluftsliv kunne lægge op til naturbeherskelse på den ene side og til en dialogisk tilgang til naturen på den anden.

Med andre ord: Friluftsliv er mere end en fysisk bevægelse, mere end en »aktivitet«. Der er sammenhæng mellem bevægelse og viden. Og denne sammenhæng er modsætningsfuld.

Setons kunstnerisk fortællende og indfølelse biografimethode slog i første omgang ikke igennem. Det var ikke tilfældigt. Setons vej var ikke i takt med den klassiske modernitets forståelse af videnskabelighed. For dyrebiografien åbnede sig kun vejen til en underholdningsgenre, som Walt Disney senere markedsførte med stor succes. Entertainment-industrien lancerede dyrebiografien i kitschede billeder – Bambi. Disneyficeringen fastlåste dyrets livshistorie i en niche for børn.

Efter Lawick-Goodalls hhv. chimpansernes »biografiske revolution« i 1960'erne ser det anderledes ud. Hele naturvidenskabens metode står til debat.

Biologiens fremtidige udfordring ligger i menneskets samtale med dyret og træet. Det er her, naturforskningen mødes med

friluftslivet – med en praksis, der åbner for en dialog med naturen.

Noter

- 1 Lawick-Goodall 1986: 64.
- 2 Lawick-Goodall 1975: 48-49.
- 3 Nærmere ekspliciteret hos: Eichberg 1991 og 2003 a.
- 4 Debatten startede med en forelæsning af C. P. Snow 1959, se Kreuzer 1969.
- 5 Seton 1946.
- 6 Seton 1920, 1921 og 1947.
- 7 Reichling 1937, Morris 1970, Springhall 1977, ETSI.
- 8 Seton 1946: 374-385.
- 9 Seton 1912.
- 10 Se også Olwig 1985 og 1986.
- 11 Oplysende om woodcraft-bevægelsens spirituelle dimensioner, om end med et ureflekteret rationalitetsbegreb: Webb 1981: 83-100.
- 12 Finlay 1970.
- 13 Pryn 1983.
- 14 *Bizoní Vítur* 1990.
- 15 Habel 1921.
- 16 Greiff 1985, Eichberg 1989: 196 og 1990: 261-262.
- 17 Se den tidlige litteratur om spejder- og lejrslivet: Lembcke 1910, 1916 og 1925, Lembcke/Hartvig-Møller 1913, Hartvig-Møller/Lembcke 1920. Eichberg/Jespersen 1985: 110-119 og Eichberg 2003 b.
- 18 Eigaard 1981: 28-31. Lauridsen 2002: 82-105, 133-146, 363-66, 517.
- 19 DBL.1979-84.
- 20 Ødum 1929: 452.
- 21 Hartvig-Møller/Lembcke 1920: 20.
- 22 Reynolds 1943 og Jeal 1989.
- 23 Maarup 1998.
- 24 En sammenligning af olympisme og spejdervæsen findes hos Hoberman 1995.
- 25 Olwig 1986.
- 26 Om du'ets filosofi, se Buber 1923.

Litteraturliste

- Bizoní Vítur* (The Buffalo Wind), a quarterly journal of the Woodcraft League of Czechoslovakia, Ligi Lesní Moudrosti, nr. 2/1990.
- Buber, Martin 1923: *Ich und Du*. – På dansk: *Jeg og Du*. København: Reitzel 1992.
- Dansk Biografisk Leksikon. 3. opl. København: Gyldendal, bd. 1-16, 1979-84.
- Eichberg, Henning & Ejgil Jespersen 1986: *De grønne bølger. Træk af natur- og friluftslivets historie*. Gerlev: Bavnebanke. Ny udg. Vejle: DGI 2001.
- 1989: »Identitet, krop og køn. Ny tysk forskningslitteratur om ungdomskulturhistorie.« I: *Ungdomskultur. Årbog for ungdomskulturforskning*, 3: 189-211.
- 1990: »Det uberegnelige. Tyske bidrag og forståelsesproblemer omkring den frie skole.« I: *Uddannelse*, Undervisningsministeriets tidsskrift, 23:5, 260-67.
- 1991: »Kroppen som basis. Paradigmeskifte i kultursociologien om sport, ursport og oprindelse.« I: *Idræthistorisk Årbog*, 7: 150-167.
- 2003 a: »Körperlichkeit als Basis – Paradigmenwechsel in der Kulturosoziologie von Sport, Sprung und Ursprung.« In: Ellen Bertke u.a. (Red.): *Olympisch bewegt*. Festschrift zum 60. Geburtstag von Manfred Lämmer. Köln: Institut für Sportgeschichte der Deutschen Sporthochschule Köln, 385-398.
- 2003 b: »Natur og kropslig praksis.« I: Peder Agger et al. (red.): *Naturens værdi. Vinkler på danskernes forhold til naturen*. København: Gads, 129-140, 291-93.
- Eigaard, Søren 1981: »Frø af ugræs...« *Danmarks National Socialistiske Arbejder Parti 1930-34*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Ernest Thompson Seton Institute (ETSI), : <http://www.etsetoninstitute.org/index.html>.
- Finlay, J. L. 1970: »John Hargrave, the Green Shirts, and Social Credit.« I: *The Journal of Contemporary History*, 5: 1, 53-71.
- Greiff, Walter 1985: *Das Boberhaus in Löwenberg/Schlesien 1933-1937. Selbstbehauptung einer nonkonformen Gruppe*. Sigmaringen: Thorbecke.
- Habel, Franz Ludwig 1921: *Die Weltpfadfinderbewegung*. Regensburg. (Særtryk fra: *Der Weisse*

- Ritter. *Führerzeitschrift der Neupfadfinder*, nr. 2/1921).
- Hartvig Møller, Hans & Cay Lembcke 1920: *Vandreliv, Friluftsliv, Lejrliv*. København & Kristiania.
- Hoberman, John 1995: »Towards a theory of Olympic internationalism.« I: *Journal of Sport History*, 22:1, 1-37.
- Jeal, Tim 1989: *Baden-Powell*. London: Hutchinson.
- Kreuzer, Helmut 1969: *Literarische und naturwissenschaftliche Intelligenz. Dialog über die »zwei Kulturen«*. Stuttgart: Klett.
- Lauridsen, John T. 2002: *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*. København: Gyldendal.
- Lawick-Goodall, Jane 1971: *In the Shadow of Man*. London 1971. – På tysk: *Wilde Schimpansen. 10 Jahre Verhaltensforschung am Gombe-Strom*. Hamburg: Rowohlt 1975.
- 1986: *The Chimpanzees of Gombe. Patterns of Behavior*. Cambridge/Mass., London: Harvard University Press.
- Lembcke, Cay 1910: *Spejderbogen. En Haandbog i god Borgerskab*. Udarbejdet paa Grundlag af Generaløjntant Sir Robert Baden-Powells Scouting for Boys. København, 5. udg. 1925.
- & Hans Hartvig Møller 1913: *Standlejre og Vandreljre*. København & Kristiania.
- 1916: *Lejrsport*. København.
- 1925: *Sommerlejre. Moderne Friluftsliv*. København.
- Morris, Brian 1970: »Ernest Thompson Seton and the origins of the Woodcraft Movement«. I: *The Journal of Contemporary History*, 5:2, 183-194.
- Maarup, Lars Z. et al. 1998 (red.): *Spejderlex*. København: Det Danske Spejderkorps. (1.opl.1988).
- Olwig, Kenneth 1985: »At vandre ud i naturen og ind i sig selv. Friluftsliv og identitet i Aquehonga.« I: *Jordens Folk*, 20: 183-190.
- 1986: »Krig og fred i naturen«. I: *Centring*, 7:156-169.
- Prynn, David 1983: »The Woodcraft Folk and the Labour Movement 1925-70.« I: *The Journal of Contemporary History*, 18: 79-95.
- Reichling, Heinz 1937: *Ernest Thompson Seton und die Woodcraft Bewegung in England*. Bonn.
- Reynolds, E. E. 1943: *Baden-Powell. The Story of his Life*. London: Oxford University Press. <http://www.pinetreeweb.com/bp-reynolds.htm>
- Seton, Ernest Thompson 1912: *The Book of Woodcraft and Indian Lore*. London. Ny udg. London: Kegan Paul 2002. (Først som artikler for: *Lady's Home Journal*, 1902, senere samlet under titlen: *The Birch-Bark Roll of Woodcraft Indians*.)
- 1920: *Bjørnen fra Tallac. Dyreroman*. København & Kristiania: Hjemmet.
- 1921: *Paa Sporet af Sandhøj Hjorten. Og andre Fortællinger*. København & Kristiania: Hjemmet.
- 1946: *Trail of an Artist-Naturalist. Autobiography*. New York: Charles Scribner's Sons.
- 1947: *Tito. Die Geschichte einer Präriewölfin*. Berlin & Leipzig: Volk und Wissen. (Uddrag fra: *Prärietiere und ihre Schicksale*. Stuttgart: Frankh 1907.)
- Springhall, John, 1977: *Youth, Empire and Society. British Youth Movements, 1883-1940*. London: Croom & Hamden/Conn.: Archon.
- Webb, James 1981: *The Occult Establishment*. Vol. 2: *The Age of Irrational*. Glasgow: Richard Drew.
- Ødum, H. 1929: »Spejderbevægelsens kulturelle og etiske indsats.« I: *Dansk Udsyn*, 9: 450-464.